

Хроника

МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ, ПОСВЕТЕНА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БРЕВИАРИ

От 5 до 7 октомври в Пазин се състоя международна конференция под наслов „Римските бревиари от XIII в. до Тридентския събор: език, писмо, текст, украса, функция, структура“, организирана от Научния център за върхови постижения, проучващ хърватската глаголическа култура, Старославянския институт в Загреб, Държавния архив в Пазин, Католическия богословски факултет на Загребския университет и Асоциацията на църковните архивисти в Рим¹. Конференцията се проведе под егидата на президентката на Република Хърватия госпожа Колинда Грабар-Китарович и с помощта на Министерството на науката и образованието на Хърватия, а домакин бе Държавният архив в Пазин. В рамките на конференцията бе представено изданието (фото-типно, цветно и наборно) на Втория берамски бревиар от XV в., „*Drugi Beramski Brevijar*“ (Загреб, 2018, т. 1 и т. 2), францисканска по тип огромна ръкописна богослужбена книга, която се пази в Люблянската национална и университетска библиотека, един от около тридесетте запазени хърватски глаголически бревиара от зрелия (златния) период на хърватската глаголическа писменост. Изданието е сред главните резултати от дейността на Центъра за върхови постижения².

¹ За конференцията, програмата и резюмето на докладите на хърватски вж. https://zci.stin.hr/hr/article/148/međunarodni_znanstveni_skup_„rimski_brevijari_od_13_stoljeća_do_tridentskoga_sabora_jezik_pismo_tekst_slika_funkcija_ustroj“_pazin_4-7_10_2018.

² За този център вж. <https://zci.stin.hr>.

Наборният текст на бревиара е достъпен и онлайн: <https://beram.stin.hr/hr/transliteration/53>.

Пленарното заседание на конференцията включваше два доклада. Иванка Петрович („*Sanktoral u povijesnom razvoju latinskoga i hrvatskoga glagoljskoga brevijara*“) разгледа онзи дял от бревиара, който се нарича *Proprium sanctorum* (Санкторал) и който съдържа служби по западен обред за светците (молитви, библейски четива, агиографски и омилетични текстове), подредени според църковния календар. Авторката направи преглед на историята на санкторала на латински език и откри особености на състава на хърватските глаголически ръкописи, като подчерта ролята на различните ордени за формирането на санкторала и за преводите от латински на агиографски текстове сред хърватите. Тя посочи необходимостта хърватските глаголически бревиари да се сравняват с латинските бревиари, използвани в Истрия и Далмация. Вторият доклад в пленарната секция бе на Томислав Галович и Елвис Орбанич („*Povijesni kontekst Berma (srednji i rani novi vijek): izvori, historiografija, interpretacija*“), които обобщиха информацията от съществуващите исторически извори за средновековния живот в Берам, за военната и стопанската дейност, болестите, църковния живот и строителство, за книжовната дейност. Там са създадени хърватски глаголически ръкописи, включително изданият Втори берамски (люблянски) бревиар.

Основна особеност на споменатия Център за върхови постижения е интердисциплинарният характер на работата – такъв бе и характерът на

самата конференция. Една от целите бе да се анализират добре културният контекст, в който са работили хърватските глаголаши, както и техните богословски и книжовни представи и умения да създават писмени текстове, да превеждат от латински, да редактират стари преводи, да преписват, да коригират. Затова няколко доклада хвърлиха светлина върху характера и състава на бревиара като литургическа книга от богословска гледна точка. Кристиян Кухар („Pogled u sadržaj hrvatskoglagoljskih brevijara – kriteriji za liturgijsko istraživanje i pridavanje liturgijskoga nazivlja“) даде примери, показващи, че няма два идентични ръкописни хърватски глаголически бревиара от запазените около 30 от XIII до средата на XV в. (по отношение на състава – брой на службите и наративите, дължината на четивата) и напомни, че бревиарите са извор за историята на богослужението и че това са книгите и текстовете, които са присъствали непосредствено в живота на християнските общности. Темата бе продължена от Даниел Патафта („Nova duhovna i pastoralna usmjerenja Franjevačkoga reda u odnosu na formiranje brevijara“), който говори за францисканската реформа на литургическите книги и за различията между бревиарите в зависимост от нуждите и възможностите на конкретните места, във / за които са създавани. Ролята на отделни части (текстове) от бревиарите, като антифони и псалмодии, бе подчертана в докладите на Иносънт Смит („Gospel Antiphons and the Breviary“) и Силвио Кошчак („Teološko-alegorijsko tumačenje noćne službe oficija u liturgijskoj ekspoziciji Guilielmosa Durandusa (1230. – 1296.) s naglaskom na antifone i psalmodiju“).

Мария Пехар („Psalamsko Trojstvo“ – teološki razvoj sadržaja od psaltirske ilustracije do trinitarnoga ikonografskoga tipa“) пък се спря на илюстрация към първия стих на Псалм 110 в средновековни западни богослужбени книги, в която е отразена християнската догма за троячността на Бога. В по-общ план разгледа въпроса за богослужението

и времето Иван Бодрожич („Liturgija časova i kršćansko poimanje vremena u kontekstu benediktinske duhovnosti i Pravila“), тръгвайки от историята на ранното християнско монашество и от монашеските правила на св. Бенедикт, за да обвърже присъствието на молитвата и псалмите в богослужението и християнското разбиране за време.

Два доклада разискваха епизоди от богослужението в Европа. Алексей Пентковски („Славянское богослужение латинского обряда в конце IX — середине XIII вв.“) предложи реконструкция на историята на използване на Кирило-Методиевия книжовен език и преводи в общественото богослужение по западен образец в Панонската архиепископия и Сплитската архиепископия и по-сетне на Балканите, като отдаде значимост на Дубровник. Анте Црънчевич („Kardinal Francisco de Quiñones i razvoj Časoslova. Predtridentska obnoviteljska nastojanja“) пък говори за един опит за реформиране на францисканския бревиар от времето преди Триидентския събор.

Повечето доклади бяха посветени на конкретни ръкописи и инкунабули на бревиарите (и на отделни текстове и части от тях). Четири доклада изнесоха нови данни за фрагменти от бревиари. Йосип Брагулич („Dva fragmenta glagoljskoga homilijara iz Verma, danas u Ljubljani“) говори за значимостта (за историята на книжовността) на пазените в Националната и университетска библиотека в Любляна фрагменти от хърватски глаголически хомилиар, писан в Берам. Аница Влашич-Анич („Novootkriveni pergamentni dvolist Riječkoga hrvatskoglagoljskoga homilijara FgCap VlaThem iz XIII. stoljeća“) очерта особеностите на писмото, правописа и съдържанието на новооткрити фрагменти от хомилиар от XIII в. от Риека. На други фрагменти бе посветено изложението на Весна Бадурин Стипчевич и Матео Жагар („Novootkriveni odlomci glagoljskog rukopisnog brevijara iz 15. Stoljeća“), в които те идентифицираха житието на св. Аполония, част от ръкописен глаголически бревиар от XV в. Тема

на доклада на Домагой Воларевич („Brevijar iz Trogira – Kodeks KAS 463. Povijesno liturgijska impostacija“) бе фрагментарно запазен бревиар (съхраняван в архива на гр. Сплит) – 73 листа, които бяха анализирани от гледна точка на писмото и съдържанието.

Важността на изданията на такива обемисти ръкописи като бревиарите бе подчертано в редица доклади. Два доклада бяха посветени на факсимилни издания – на хърватски глаголически и на латински бревиари, все от втората половина на XV в. Издателските практики и ролята на фототипните издания на хърватски глаголически бревиари за развитието на научните изследвания върху хърватското глаголашество бяха отлично очертани от Аница Назор („Faksimilna (fototipska) izdanja glagoljskih brevijara iz 15. Stoljeća“). Тя се спря на фототипните издания на ръкописния Втори новлянски бревиар от 1495 г. и на първото печатно издание от 1491 г. Авторката подчерта, че това са първите издания на цели кодекси, които дават представа и за съдържанието, и за езика, и за оформлението на тези богослужбни книги в средите на хърватските глаголаши. Джовани Лука („Breviarium secundum consuetudinem Aquilegensis ac Tergestinam Ecclesiam“) представи фототипно издание на един бревиар на латински от 1463 г.

Милан Пелц („Tiskani časoslovi Andrije Paltašića i Dobrića Dobrićevića“) анализира ранни печатни часослови на латински, издадени през последните три десетилетия на XV в. от Андрия Палташич и Добрич Добричевич (Boninus de Boninis) в сравнение с други печатни богослужбни книги от това време от Италия и Франция. Така той очерта културния и книжовния контекст, в който се появява първото печатно издание на глаголически бревиар през 1491 г. Иван Юркович („Grgur Veliki u Njemačko-rimskom brevijaru (1518.) i Raju duše (1560.) koje su dali tiskati Frankapani Modruški i Ozaljski“) отбеляза, че в печатното издание на бревиара в превод от латински на немски, осъществено от граф Кръсто Франкопан, неговата

съпруга Аполония и немския монах Якоб Виг, и в часослова Raj duše (Рай на душата), заръчан от племеницата на графа Катарина Франкопан, видимо присъства Папа Григорий Велики, защото той също е смятан за Франкопан. Таня Куштович („Prijevod uraškoga glagoljskoga Novoga testamenta i mogući utjecaji jezika istarskih crkvenoslavenskih kodeksa (na primjeru Drugoga beramskoga brevijara)“) се обърна към превода на Новия завет на чакавски диалект, направен за истрийски свещеници протестанти, записан с глаголица и отпечатан в Урах, близо до Тюбинген през 1562/1563 г. Авторката сравни Първото послание на апостол Павел до коринтяните в протестантското глаголашко издание с текста на посланието във Втория берамски бревиар, но не откри влияние на по-стария превод върху по-новия.

Друг поглед към ръкописните бревиари показва докладът на Ивица Вигато, Марияна Томич и Гроздана Франов Живкович („Povijesni izvori o rukopisnim glagoljskim brevijarima zadarskoga područja i model njihova opisa u digitalnom okruženju“), който проследи събирането и включването в база данни на информация от различни извори за ръкописните глаголически бревиари от Задарския регион.

Повечето доклади бяха посветени на конкретни текстове в хърватските глаголически бревиари или на езикови особености на отделни бревиари. Мери Макробърт („Observations on the Breviary MS Canon. liturg. 172“) посочи особености на преписването и използването на псалтирния текст през Средновековието, като проследи грешките в преписа му в един от ранните запазни хърватски глаголически бревиари, MS Canon. liturg. 172 от XIV в., пазен в Бодлеанската библиотека в Оксфорд, както и по-късните корекции, нанесени в този препис. Текстови, езикови и преводни особености на други библейски книги като част от хърватските глаголически бревиари бяха разгледани в докладите на Ясна Винце („Prva knjiga o kraljevima u hrvatskoglagojskom brevijaru“) – Трета книга Царства в превод от латински;

на Маргарет Димитрова („Phytonyms and zoonyms in biblical translations from Latin in the Croato-Glagolitic Second Beram Breviary“) – Песен на песните в превод от латински, съпоставен с най-ранния превод от гръцки; на Искра Христова-Шомова („Четивото от Послание до римляните 1: 13-25 във Втория берамски бревиар“), която разкри запазените стари черти и нововъведенията под влияние на латински в новозаветно четиво, съпоставено с версиите в кирилски апостолски ръкописи. Характерни черти на превода от латински, на текстовата трансмисия и езика, на функцията на творбите в рамките на хърватските глаголически бревиари бяха разгледани и в други жанрове: служби по латински образец, на св. Томас Бекет (Ана Михалиевич, „Služba u čast sv. Thomasu Becketu u hrvatskoglagoljskim brevijarima“), на св. Варвара (Милан Михалиевич и Йозо Вела, „Služba u čast sv. Barbari u hrvatskoglagoljskim brevijarima“), житието на Папа Климент I (Йоханес Райнхарт „The Breviary Vita of Pope Clement I“), служба, житие и отбелязване в календара на св. Мартин в съпоставка със средновековни изображения на светеца от Истрия и легенди в народната култура (Антония Зарадия Киш, „Beramska martinska tradicija: od predaje do beramskoga glagoljskoga brevijara“), текстове за църковния празник Въздвижение на светия кръст (Луция Туркал, „Na vzdviženje svetago Križa u hrvatskoglagoljskim brevijarima“), апокрифните Прото-евангелие на Яков и Деяния апостолски – на апостолите Андрия, Йоан, Филип и Яков (Весна Бадуринна Стипчевич, „Apokrifni tekstovi u hrvatskoglagoljskim brevijarima“). Друга група доклади се концентрира върху езикови особености на хърватските глаголически бревиари – върху лексиката (Маринка Шимич, „Moravizmi u Drugom beramskom (Ijubljanskom) brevijaru“ и Катарина Лозич Кнезович „Leksik Komunala Drugoga novljanskoga brevijara iz

1495“), върху морфологията (Саня Зубчич, „Jednostavni glagolski oblici u temporalu Drugoga beramskoga brevijara“), върху присъствието на диалектни езикови черти (Силвана Вранич, „Jezične značajke prvoga dijela Drugoga beramskoga brevijara s gledišta povijesne dijalektologije“).

Освен споменатите вече доклади на М. Шимич, С. Зубчич, С. Вранич и др., още няколко доклада бяха посветени на Втория берамски (люблянски) бревиар: Ана Шимич и Йозо Вела („Kapituli u Drugom Beramskom brevijaru“) анализираха голям брой „капитули“ (неизследвани досега много кратки библейски текстове / стихове, най-често с множество съкращения и лигатури); Иван Ботица и Сандра Пожар („Marginalije Drugoga beramskoga brevijara“) хвърлиха светлина върху историята на кодекса чрез разчитането на приписките; Матео Жагар („Ligature u Drugom beramskom brevijaru“) направи статистика на видовете лигатури в сравнение с други кодекси. Особено интересен бе докладът на Мария-Ана Диригл и Андреа Радошевич („O Drugom beramskom brevijaru i glagoljaškoj čitateljskoj zajednici“), анализиращ онези особености на текстовете в бревиара, основни и допълнителни (бележки), които показват как той е бил възприеман от преписвачи и читатели. Авторките обърнаха внимание на взаимодействието между устно и писмено – на базата на „сигнали“ в кодекса.

Конференцията завърши с излет по глаголацките места в Истрия, като акад. Йосип Братулич разкри през участниците чудната история на местните книжовни люде, създавали хърватската глаголическа книжнина – тяхното всекидневие, познания, умения, стремежи, манталитет.

МАРГАРЕТ ДИМИТРОВА
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
✉ marg@slav.uni-sofia.bg

